

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

"เราจักอยู่ที่นี้ตลอดฤดูฝน
เราจักอยู่ที่นี้ตลอดฤดูหนาวและฤดูร้อน"
คนโง่มักคิด เช่นนี้
หาวันอันตรายจะมาถึงตัวเองไม่¹

(พุทธวจนะในธรรมบท)

พุทธวจนะซึ่งได้หยิบยกมาข้างต้นนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับภาพสะท้อนของปรากฏการณ์ความพยายามดิ้นรนของชาวนา เพื่อการดำรงอยู่ในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจในชนบทปัจจุบัน (2530) แล้ว เราก็อาจกล่าวได้ว่า สังคมชาวนาและครอบครัวชาวนานั้นมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีตกาล ตามพัฒนาการของสังคมและแรงกระแทกจากภายในและภายนอกประเทศ ดังนั้น สภาพการณ์เช่นว่านี้ชาวนาจึงไม่ใช่คนโง่ที่ไม่คิดถึงเรื่องของการเปลี่ยนแปลง และก็มีใช้จะไม่รู้ถึงอันตรายที่ได้มาถึงตนเลย

ที่กล่าวไว้ว่า สังคมชาวนามีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับนั้น ก็ด้วยเหตุที่ว่า นับแต่อดีต สังคมชาวนามีวิธีการผลิตแบบยังชีพ โดยไม่ต้องพึ่งพาสภาพภายนอก มีความผูกพันภายในสูง ครอบครัวที่ตนโดยผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการผลิต มีความเพียงพอ

¹ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (แปล), พุทธวจนะในธรรมบท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์การพิมพ์, 2519), หน้า 358.

ในตัวเอง ชาวนาต่างมีชีวิตที่ไม่มีความแตกต่างกันนักในทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างในชนชั้น ชาวนายยังไม่ปรากฏชัดเจน² (พ.ศ. 1997 - 2398) นับตั้งแต่ พ.ศ. 2398 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 ลึกลง ระบบเศรษฐกิจของประเทศได้เข้าผูกพันกับวงจรของระบบทุนนิยมโลก ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยไม่สามารถเลือกเส้นทางการพัฒนาของตนเองได้ และถูกชักนำเข้าสู่วงจรของระบบทุนนิยม³ สังคมชาวนาเริ่มพบกับความแตกต่างในชนชั้นของตนเอง เมื่อประเทศเข้าร่วมอยู่ในกระบวนการผลิตเพื่อขาย (พ.ศ. 2485 - 2524) สถาบันรัฐโดยชนชั้นปกครอง มีบทบาทมากในการสร้างความแตกต่างทางชนชั้นนี้ โดยร่วมมือกับทุนการค้า - ในการปราบปรามการผลิตไปจากชาวนา เริ่มตั้งแต่การกระจายปัจจัยการผลิตสู่ชนชั้นขุนนางและชาวนา ที่มีลักษณะไม่เท่าเทียมกันทั้งในด้านสิทธิและวิธีการ จากสภาพของที่ดินที่ใช้เพาะปลูก ประกอบกับระบบชลประทานที่เอื้ออำนวยต่อพวกเจ้าที่ดิน ยังผลให้ชาวนาบางส่วนกล้าจะมาเช่าทำนากลายเป็นชาวนาเช่านับแต่นั้นมา ระบบตลาดที่ผู้ผลิตเป็นฝ่ายถูกกระทำ ประกอบกับรัฐให้การสนับสนุนนายทุนในการค้าข้าวและผูกขาดค้าข้าว ทำให้ชาวนาต้องสูญเสียที่ดินและมีความแตกต่างทางชนชั้นมากขึ้น⁴

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาตามลำดับนั้น ได้ก่อให้เกิดสภาพความยากจนขึ้นในสังคมชาวนา ซึ่งโดยสรุปสาเหตุของความยากจนมีที่มา 2 ทางด้วยกันคือ สาเหตุภายในประเทศที่สำคัญก็คือ ปัจจัยการผลิตอยู่ในมือของคนส่วนน้อย ส่วนสาเหตุภายนอกก็คือ เศรษฐกิจของประเทศ

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2528), หน้า 119.

³ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, วิกฤตเศรษฐกิจไทย 2522 (กรุงเทพมหานคร : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522), หน้า 87.

⁴ ศิวรักษ์ ศิวารมย์, "กระบวนการแห่งชนชั้นชาวนาในชนบท : ศึกษาเฉพาะชาวนาภาคกลาง พ.ศ. 2485 - 2524" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

ถูกครอบงำโดยต่างชาติ⁵ ซึ่งสาเหตุทั้ง 2 ทางนี้ เกี่ยวพันกับโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และ การเมืองของประเทศอย่างเหนียวแน่น⁶ จากสภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบท ทำให้ ครอบครัวยุคใหม่ต้องเผชิญกับความยากลำบากในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะ ในชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ติดกับเมือง ซึ่งได้รับอิทธิพลในด้านความเจริญจากสังคมเมืองอย่างสมบูรณ์ พบว่า โครงสร้างอาชีพเดิมถูกทำลายไป มีการอพยพเข้าสู่ตัวเมืองมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการผลิต และโครงสร้างแรงงานชุมชนชนบทเปลี่ยนแปลงไป⁷

ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงนี้ เขตเศรษฐกิจภาคกลางจะได้รับผลกระทบ เด่นชัดมากกว่าภาคอื่น ๆ⁸ จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นหนึ่งในจังหวัดภาคกลางที่อยู่ในเป้าหมายการ พัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก เพื่อให้เป็นศูนย์กลางความเจริญแห่งใหม่ และเป็นแหล่ง อุตสาหกรรมรองรับการกระจายความเจริญจากกรุงเทพมหานคร ตลอดจนเป็นประตูเปิดที่จะนำ ผลการพัฒนาให้กระทบไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นจังหวัดที่ได้รับผลกระทบของ ความเจริญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาอุตสาหกรรมทางตอนใต้ ทั้งยังมีพื้นที่ขยายเขตเมือง

⁵ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, สังคมกับเศรษฐกิจ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519).

⁶ สุรเดช อารังไทย, เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

⁷ เศรษฐสยาม (นามแฝง), หมายเหตุจากโพนม่วง : วิถีแห่งสังคมพึ่งตนเอง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2528), หน้า 136.

⁸ วิทยากร เชียงกุล, "การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทภาคกลาง : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503 - 2523," เอกสารประกอบการสัมมนาสองศตวรรษ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดี - สถาบันวิจัยสังคม, 2525).

ต่อจากกรุงเทพมหานครอีกด้วย จากสภาพเช่นนี้ชุมชนหมู่บ้านในเขตจังหวัดจึงอยู่ในท่ามกลาง กระแสการพัฒนาดังกล่าวมานี้ด้วย จากสภาพเช่นนี้ชุมชนหมู่บ้านในเขตจังหวัดจึงอยู่ในท่ามกลาง กระแสการพัฒนาดังกล่าวมานี้ด้วย อย่างไรก็ตาม สภาพความยากจนก็ยังปรากฏให้เห็นในชุมชน ด้วยเหตุที่มาจากผลกระทบข้างต้น และจากเงื่อนไขพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเอง อีกทางหนึ่ง⁹ ภายใต้วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจนี้ ชาวนาจนหลายครัวเรือน โดยเฉพาะครอบครัวชาวนาซึ่งไม่มีที่ทำกินต้องตกอยู่ในภาวะการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อแสวงหาทางออกให้แก่ตนเองและ ครอบครัว ซึ่งมีรูปแบบของการแสวงหาทางออกแตกต่างกันไป ซึ่งในความหลากหลายของการ แสวงหาทางออกของชาวนาจนเหล่านี้ น่าที่จะศึกษาว่า เบื้องหลังของการปรับตัวเพื่อดำรงชีพอยู่ได้ ในชนบท ชาวนาไรที่ดินได้อาศัยเงื่อนไข/ปัจจัยอะไรบ้าง และดำรงชีพอยู่ในภาวะการณเช่นใด ในขอบเขตของเงื่อนไขนั้น ๆ

2. วัตถุประสงค์ในการศึกษา

- 2.1 เพื่อศึกษาสภาพการดำรงอยู่ของครอบครัวชาวนาไรที่ดิน
- 2.2 เพื่อศึกษาทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ ของครอบครัวชาวนาไรที่ดินต่อวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่ประสบอยู่
- 2.3 เพื่อศึกษาว่ามีเงื่อนไขและปัจจัยอะไรอยู่เบื้องหลังทางเลือกในการหารายได้ สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ ของครอบครัวชาวนาไรที่ดิน

3. ปัญหาการวิจัย

ครอบครัวชาวนาไรที่ดินมี และ/หรือใช้เงื่อนไข/ปัจจัยอะไร เป็นทางเลือกในการหา รายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ หรืออีกนัยหนึ่ง มีเงื่อนไข/ปัจจัยอะไรบ้างที่อยู่เบื้องหลัง ทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ ของชาวนาไรที่ดิน

⁹จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานประวัติศาสตร์หมู่บ้าน บ้านคลอง อำเภอบางพลาย จังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่างเดือนมิถุนายน - กรกฎาคม 2530.

4. ผลงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

มีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่จะศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการศึกษาถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ - สังคมของสังคมชวา อันเนื่องมาจากผลกระทบจากการพัฒนาประเทศ ซึ่งทำให้เห็นภาพของการแตกสลายชนชั้นชวาชาวไทยได้พอสมควร นอกจากนั้น เป็นงานที่ศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ภายในและภายนอกชุมชน โดยเฉพาะจากผลกระทบของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจในลักษณะต่าง ๆ ขึ้น จากนั้นเป็นผลงานศึกษา ซึ่งประมวลโดยย่อได้ดังนี้คือ

4.1 ตรรกวิทยาของการแตกสลายชนชั้นชวาไทย : กรณีครัวเรือนเกษตรกรภาคกลาง¹⁰

Tasaka Toshio ได้ชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มที่ว่า "เศรษฐกิจการเกษตรของไทยกำลังอยู่ในภาวะสั่นคลอน" อันเนื่องมาจากรายจ่ายในบ้านและค่าใช้จ่ายในการดำเนินการผลิตของชวาไทยขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว ภายใต้กระบวนการทุนที่ผูกขาดตลาดญี่ปุ่นกำลังทำการขยายตัวครอบงำตลาดในประเทศของไทย รายรับจากการเกษตรอยู่ในสภาพย่ำแย่ ราคาข้าวต่ำ อันมีผลทำให้ระดับมาตรฐานของชนชั้นกลางของไทยสูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งกระบวนการนี้ทำให้เศรษฐกิจชวาไทยต้องประสบภาวะล้มละลาย ไม่อาจผลิตข้าวได้ ต้องหันไปพึ่งการทำงานนอกเกษตรและการกู้ยืมมาค้าจุนครอกรัว สิ่งนี้เรียกว่า "การแตกสลายทางชนชั้น"

บทความนี้ พยายามจะพิสูจน์ถึงแนวโน้มที่กำลังเกิดขึ้นในเศรษฐกิจการเกษตรของไทย โดยใช้ข้อมูลตัวเลขของภาคกลาง โดยทำการวิเคราะห์ค่าเช่าที่ดินกับราคาข้าว ซึ่งสรุปได้ว่า ปี 2498 ระดับขนาดการผลิตของชนชั้นชวากลางของไทยอยู่ในขนาดที่นา 30 - 40 ไร่ ในปี 2508 ได้สูงขึ้นเป็น 40 - 60 ไร่ หมายความว่า ในปี 2498 ถ้าชวาไทยไม่มีที่นาถึง 30 - 40 ไร่ ก็ไม่อาจเลี้ยงตัวเองได้ แต่ในปี 2508 ถ้าชวาไทยไม่มีที่นาถึง 40 - 60 ไร่ ก็จะไม่สามารถเลี้ยงตนเองได้ และได้พิสูจน์แนวโน้มนี้ด้วยตัวเลขสถิติ

¹⁰Tasaka Toshio, "Tai nominso bunkai no riron," Ritsumeikan Keizaiqaku, Vol. 26(August 1974).

ที่มีอย่างจำกัด ในส่วนสรุป ผู้เขียนมีทัศนะว่า ในแนวโน้มปัจจุบันของเศรษฐกิจการเกษตรไทย ด้านหลักคือ ด้านล้มละลายของชาวนาไทยจำนวนมาก ส่วนด้านพัฒนาของชาวนารวยเป็นด้านรอง

4.2 Land Ownership and Tenure : Relations of Production and Social Classes in Rural Areas of Northern Thailand (1966 - 1976)¹¹

Bruneau Michel พบว่า เขตชนบทในภาคเหนือ ประกอบด้วย ชาวนา ผู้ครอบครองที่ดินขนาดเล็ก และมีแนวโน้มที่จะเล็กลงเรื่อย ๆ ทำให้การทำกินไม่เพียงพอ ต้องเช่าที่ดินมาเพิ่ม ชาวนาขนาดกลาง (6 - 15 ไร่) และชาวนาร่ำรวย มีปริมาณการถือครองที่ดินเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ การที่ชาวนามีที่ดินน้อยลงและประกอบกับเทคนิคในการผลิต ล้าหลัง แสดงให้เห็นถึงความไม่สมดุลระหว่างการกระจายตัวของผู้ถือครองที่ดิน

อย่างไรก็ตาม ในสังคมก่อนทุนนิยม ลักษณะการทำงานหมู่หรือแลกเปลี่ยนกันทำงาน รวมทั้งการกู้ยืมกันระหว่างชาวบ้านโดยไม่คิดดอกเบี้ยยังคงมีอยู่ แต่ในระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ประกันด้วยการจำนองที่ดิน ซึ่งถ้านำเงินมาคืนไม่ทันเวลาที่กำหนดเขาจะต้องขายที่ดินไปในราคาต่ำกว่าปกติ แม้ว่าจะมีธนาคารเพื่อการเกษตรให้กู้ยืมในอัตราดอกเบี้ยต่ำ แต่ก็ล่าช้าและได้เงินน้อย ทำให้ชาวนาหันไปหานายทุน อีกอย่างหนึ่งคือ ขณะที่เกิดเศรษฐกิจแบบการค้าขึ้นในความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคมก่อนทุนนิยม ระบบอุปถัมภ์เปลี่ยนรูปแบบไป คือ มีการเชื่อมโยงการค้าของคนในหมู่บ้านและในเมือง ซึ่งเพิ่มอำนาจทางเศรษฐกิจของตนเองขึ้นอีกในชนบท และสร้างสมอำนาจมากพอที่จะกำเนิดชนชั้นที่มีบารมีขึ้น ลักษณะเช่นนี้ยังเป็นการสร้างความแตกต่างทางชนชั้นในสังคมให้เห็นชัดมากขึ้นเรื่อย ๆ

¹¹ Bruneau Michel, "Land Ownership and Tenure : Relations of Production and Social Classes in Rural Areas of Northern Thailand (1966 - 1976)," Paper Presented to Thai - European Seminar on Social Change in Contemporary Thailand, May 28 - 30, 1980.

4.3 แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาผู้เช่าและเจ้าของที่ดินในอยุธยา¹²

ฉันทนา บรรพศิริโชติ มีสมมติฐานว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้เช่าและผู้เช่า นั้น เป็นอุปสรรคขวางกั้นไม่ให้กฎหมายครอบคลุมไปถึงการเช่านาในหมู่บ้านนั้น เป็นความสัมพันธ์ที่มีพื้นฐานตามอย่างระบบอุปถัมภ์ (patron - client relationship) กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่อยู่ในความพอใจของทั้งฝ่ายผู้เสียประโยชน์และผู้ได้ประโยชน์ จากการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้เช่าและผู้เช่าตั้งอยู่บนสมมติฐานดังกล่าว และมีลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอย่างตึงไม่หลุด ซึ่งมีผลทำให้การควบคุมของกฎหมายเข้าไม่ถึง ใน ตำบลบางซุง อำเภอนครพนม เป็นพื้นที่ซึ่งระบบอุปถัมภ์เปลี่ยนแปลงไปแล้ว การผลิต รับเอาวิถีชีวิตแบบคนเมืองมาก การช่วยเหลือระหว่างชาวบ้านหมดไป มีชาวนาเช่า 80% ของชาวนาทั้งหมด และเจ้าของที่ดินส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าและมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกัน แบบแผนการเช่านาเป็นเรื่องของการตกลงกันเองโดยกฎหมายไม่สามารถเข้ามาเกี่ยวข้อง เสียค่าเช่าในอัตรา 15 ถึงต่อไร่ ผู้เช่าไม่สามารถตกลงได้ ใน ตำบลวัดตะกู อำเภอบางบาล การเช่ายังเป็นระบบอุปถัมภ์ ชาวบ้านยังมีความเป็นชนบท การคมนาคมติดต่อกับชุมชนและเมืองกันมาก มีชาวนาเช่า 40% ของชาวนาทั้งหลาย และเจ้าของที่ดินเป็นชาวบ้านในหมู่บ้านไม่กี่คน และเป็นที่เคารพนับถือ ไว้วางใจของชาวบ้านทั่วไป เสียค่าเช่าเป็นผลผลิตแบ่งครึ่ง ไม่มีสัญญา ผู้เขียนสรุปว่า ชาวนาผู้เช่าในทั้งสองพื้นที่ ตกอยู่ในฐานะที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากกฎหมายได้ และเสนอแนะวิธีการแก้ปัญหาเพื่อให้มีการควบคุมการเช่าอย่างจริงจัง

¹²ฉันทนา บรรพศิริโชติ, "แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาผู้เช่าและเจ้าของที่ดินในอยุธยา," (เอกสารโรเนียว) กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

4.4 กระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนาในชนบท : ศึกษาเฉพาะชาวนาภาคกลาง พ.ศ. 2485 - 2524¹³

ศิวรักษ์ ศิวารมย์ พบว่า นับแต่ก่อตั้งอาณาจักรไทย ประชาชนในสังคมก็ดำเนินชีวิตด้วยการเพาะปลูกข้าว ชาวนาเหล่านี้ได้รับการเรียกขานว่า ทาส และ ไพร่ ในสังคมที่มีวิธีการผลิตแบบยังชีพ ชาวนาเหล่านี้ต่างมีชีวิตที่ไม่มีความแตกต่างกันมากนักในทางเศรษฐกิจ สิ่งที่เรียกว่าความแตกต่างในชนชั้นชาวนาจึงยังไม่เกิด หลาย ๆ อย่างในทางเศรษฐกิจ มีความกลมกลืนกัน (Harmony) ในส่วนชาวนา แต่ในส่วนชนชั้นผู้ปกครองก็ยังคงดำเนินการกับส่วนเกินต่อไป

เมื่อไทยเข้าร่วมอยู่ในกระบวนการผลิตเพื่อขาย ชนชั้นชาวนาไทยเริ่มพบกับความแตกต่างในชนชั้นของตนเอง จากการศึกษาพบว่า สังคมไทยในฐานะที่ไม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของจักรวรรดินิยมนั้น ชนชั้นปกครองจึงมีบทบาทอย่างมากในการสร้างความแตกต่างทางชนชั้นนี้ และร่วมมือกับทุนการค้าในการพรากปัจจัยการผลิตไปจากชาวนา เริ่มตั้งแต่การกระจายปัจจัยการผลิตสู่ชนชั้นขุนนางและชาวนาที่มีลักษณะไม่เท่าเทียมกันทั้งในด้านสิทธิและวิธีการจากสภาพของที่ดินที่ใช้เพาะปลูก ประกอบกับระบบชลประทานที่เอื้ออำนวยต่อพวกเจ้าที่ดิน ยังผลให้ชาวนาบางส่วนกล้าจะมาเช่าทำนา กลายเป็นชาวนาเช่านับแต่บัดนั้นมา โดยมีคนลาวจากภาคอีสานมารับจ้างบรรดาเจ้าที่ดินทำนา

การจับจองและบุกเบิกที่นาด้วยการหักรังวางพง ยังเป็นวิธีการที่ชาวนาส่วนใหญ่ใช้ แต่ด้วยการขาดเทคโนโลยี โดยเฉพาะระบบชลประทาน ชาวนาก็ยังต้องพึ่งธรรมชาติในการทำการผลิตภัยทางธรรมชาติซึ่งเป็นเงื่อนไขที่กำหนดไม่ได้ ได้กระหน่ำซ้ำให้ชาวนาเผชิญกับความยากลำบากและสูญเสียที่ดิน

¹³ ศิวรักษ์ ศิวารมย์, "กระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนาในชนบท : ศึกษาเฉพาะชาวนาภาคกลาง พ.ศ. 2485 - 2524," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

ระบบตลาดที่ผู้ผลิตเป็นฝ่ายถูกกระทำ ประกอบกับรัฐให้การสนับสนุนนายทุน ในการค้าข้าวและผูกขาดค้าข้าว ทำให้ชาวนาต้องสูญเสียที่ดินและมีความแตกต่างทางชนชั้นกัน มากขึ้น

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในการครอบงำชาวนาของชนชั้นผู้ปกครอง ได้ สร้างให้เกิดลักษณะจารีตอย่างหนึ่ง คือ การรอคอยความช่วยเหลือจากชนชั้นปกครอง ในผล กลับกัน ผู้ปกครองได้ฉกฉวยว่า นั่นคือบุญคุณที่กระทำให้ชาวนา เมื่อเป็นเช่นนั้น ชาวนาจึง มองไม่เห็นบทบาทที่เอาเปรียบของของรัฐและบทบาทของรัฐกับนายทุนก็เป็นเกลียวเชือกในการ เอาเปรียบชาวนา

เมื่อชาวนาต้องเผชิญกับกระบวนการทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ความแตกต่าง ทางชนชั้นชาวนาที่เกิดขึ้น จึงมิใช่การเกิดขึ้นของ 2 ชั่ว ทางชนชั้นที่ตรงกันข้าม ซึ่งก็คือ ชาวนาเจ้าที่ดินกับชาวนาไร้ที่ดิน อย่างเช่นในประเทศรัสเซีย แต่ประเทศไทยยังคงประกอบ ด้วยชาวนาจนที่ยังมีที่ดินขนาดย่อมที่พอเพียงเพื่อการผลิตพอยังชีพ แต่ต้องทำการผลิตเพื่อขาย ดังนั้น จึงต้องมีการเช่านาเพิ่ม และออกรับจ้างในภาคชนบท นอกจากนั้นชาวনারวยที่เกิดขึ้น ก็เป็นเจ้าที่ดินใหม่ที่เป็นพ่อค้าและนายทุนในท้องถิ่นนั่นเอง ก็ยังคงใช้วิธีการจัดความสัมพันธ์ทาง การผลิตแบบเก่า คือนำที่ดินให้ชาวนาเช่า

จากการศึกษาพบว่า การเกิดขึ้นของการสูญเสียที่ดินที่ทำให้ชาวนากลายเป็น ชาวนาไร้ที่ดินทำกิน นั้นย่อมถือว่าเป็นวิกฤติทางเศรษฐกิจในภาคชนบท และเป็นการทำให้เกิด การเคลื่อนย้ายคนไปสู่กรรมกร แต่ในสังคมไทยมีเหตุผลหลายอย่างที่มิได้เป็นไปตามนั้น ด้วย เหตุผลที่ขาดแคลนทุนที่จะมาอยู่ในเมือง ความชำนาญในการผลิตทางเกษตร ความรู้สึก ว่า เมืองขูดรีดกว่าชนบทในทุก ๆ ทาง สภาพการทำกินตามธรรมชาติยังทำให้อยู่ในหมู่บ้านได้ และ สุดท้ายลักษณะของการประนีประนอมทางชนชั้น ทำให้ความขัดแย้งลดลง เหล่านี้เป็นเหตุผล สำคัญที่ทำให้ชาวนาไร้ที่ดินทำกินของไทย ยังคงพึงพอใจกับการทำงานรับจ้างในท้องถิ่น และ นั้นก็หมายความว่า "ชนชั้นที่ไร้ซึ่งปัจจัยการผลิต ทมตหวังกับชีวิต ต้องพึ่งพิงชนชั้นอื่น และ มองไม่เห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงชนชั้นตนเอง"

4.5 ภาวะเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินทำกิน¹⁴

สุทธิพร จิระพันธ์ และ วรเวทย์ อารังธัญลักษณ์ ได้ร่วมกันดำเนินการวิจัยในเขต 12 จังหวัด คือ พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรี นครนายก สระบุรี ลพบุรี สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ พิจิตร และเพชรบูรณ์ เมื่อปี 2522 ซึ่งพบว่า มีเกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินทำกินเลย รวม 92,000 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 19 ของครัวเรือนเกษตรกรทั้ง 12 จังหวัด จังหวัดที่มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรไร้ที่ทำกินมากที่สุด ได้แก่ นครราชสีมา นครสวรรค์ พิจิตร และพระนครศรีอยุธยา และพบว่า ขนาดการถือครองที่ดินมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนฐานะและรายได้ของเกษตรกรอย่างมาก ผู้ที่มีการถือครองที่ดินมากจะมีโอกาสดีกว่าผู้ที่มีดินถือครองน้อยกว่าตามลำดับ ดังนั้น เกษตรกรที่มีโอกาสน้อยที่สุดจึงเป็นเกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองน้อย ไม่ว่าจะเป็นในด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล การกระจายทรัพย์สิน และการประกอบอาชีพ เช่น ในด้านการศึกษา ครัวเรือนเกษตรกรที่ไร้ที่ทำกิน ประมาณ 15% ไม่ได้รับการศึกษาใด ๆ เลย แม้กระทั่งในด้านการมีโอกาสรับจ้างในโครงการสร้างงานในชนบทของรัฐก็ตาม ดังปรากฏว่า ในปี 2518 และ 2519 เกษตรกรรายย่อย (ถือครองที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ลงมา) และไร้ที่ทำกิน 1 ใน 5 ได้มีโอกาสรับจ้างในโครงการ ในปี 2521 (โครงการฟื้นฟูเศรษฐกิจชนบทที่ประสบภัยธรรมชาติ) เกษตรกรเหล่านี้ได้รับจ้างได้เพียง 4% ของเกษตรกรเหล่านี้ทั้งหมด

4.6 The Post - Peasant Village in Central Plain Thai Society¹⁵

Steven Piker ได้บรรยายถึงการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาในหมู่บ้านภาคกลางแห่งหนึ่งไว้ว่า "ครอบครัวที่ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง...ไม่ว่า"

¹⁴สุทธิพร จิระพันธ์ และ วรเวทย์ อารังธัญลักษณ์, "ภาวะเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินทำกิน," เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "การกระจายที่ดินกับปัญหาผู้ไม่มีที่ดินทำกิน", (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2524).

¹⁵Steven Piker, "The Post - Peasant Village in Central Plain Thai Society," a paper presented to the Association of Asian Studies, New York.

ครอบครองสิ่งที่จะก่อให้เกิดอำนาจในการซื้อ ที่จะดำเนินการในระบบการแลกเปลี่ยนอย่างตรงไปตรงมากับผู้อื่น ซึ่งตามประเพณีแล้วเป็นแหล่งที่จะได้รับความช่วยเหลือที่สำคัญเมื่อถึงคราวจำเป็น ยิ่งไปกว่านั้น รายได้ของครอบครัวที่ไม่มีที่ดินเกือบทั้งหมด ได้มาจากค่าจ้างแรงงานของสมาชิกแต่ละคน...ที่ทำงาน ความร่วมมือหรือการแลกเปลี่ยนแรงงานได้กลายเป็นสิ่งที่หมดความหมายภายใต้ภาวะแวดล้อมดังกล่าว" ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าว หลักประกันในยามชราที่มีอยู่ในระบบความสัมพันธ์แบบเดิมก็หมดความหมายลงไปด้วยเช่นเดียวกัน เพราะหลักประกันดังกล่าว เกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยหลักถ้อยทีถ้อยอาศัยกันระหว่างผู้ที่อยู่ในชั่วอายุของพ่อแม่กับลูกหลาน ชาวนาผู้ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเองย่อมไม่มีที่ดินที่อยู่ให้แก่ลูกหลานของตัวเอง เมื่อไม่มีที่ดินชาวนาจึงต้องทำงานเพื่อจะได้ค่าจ้างตอบแทน และพยายามที่จะเป็นผู้ที่อยู่ใต้การอุปถัมภ์ของเพื่อนบ้านผู้เป็นเจ้าของที่ดิน ผู้ที่มีฐานะดีคนหนึ่งหรือหลายคน ประโยชน์อันจะพึงได้รับของชาวนาก็คือ การมีงานทำและมีอาหารที่จะเลี้ยงชีวิต โอกาสที่จะได้หยิบยืมเงินด้วยดอกเบี้ยอัตราต่ำ และโอกาสที่จะได้รับใช้ใกล้ชิดผู้อุปถัมภ์ของตน สิ่งและผู้อุปถัมภ์ได้รับเป็นการตอบแทนก็คือ บริการที่ให้เปล่าเพื่อเพื่อนที่วางใจได้ แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าว ไม่ได้อาศัยความเป็นญาติพี่น้องเป็นพื้นฐาน ชาติลักษณะของความเป็นกลุ่ม และมีระยะเวลาสั้นต่างกับความสัมพันธ์แบบเดิมไม่ว่าจะเป็นแบบที่มีอยู่ในระบบองค์กรบริหารราชการ หรือชีวิตในชนบทนอกระบบราชการ ด้วยเหตุที่ชาวนาผู้ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง ไม่มีทุนทรัพย์ที่จะให้กับหญิงที่จะแต่งงานกับลูกชายของตน ลูกก็เลยเป็นอิสระจากพ่อแม่ในการแต่งงาน และเมื่อแต่งงานแล้วจะไปอยู่ที่ไหนหรือทำอะไรก็ได้โดยอิสระ ทั้งยังไม่ต้องรับผิดชอบต่อหลักประกันระยะยาวของพ่อแม่อีกด้วย

4.7 Bangkhuad¹⁶

H.K. Kaufman ได้บรรยายเพิ่มเติมว่า การที่จะถือว่าทุกคนมีความเท่าเทียมกันในหมู่บ้านก็ไม่ใช่ความจริงอีกต่อไปแล้ว ความแตกต่างที่อาศัยทรัพย์สินเป็นพื้นฐาน

¹⁶H.K. Kaufman, Bangkhuad (New York : J.J. August, 1960) reference by George Rosen "Peasant Society in a Changing Economy".

กลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ Kaufman พบว่า ในหมู่บ้านที่เขาทำการศึกษา "ทรัพย์สินมีความสำคัญและบางครั้งก็มีบทบาทที่ซับซ้อนภายในชุมชน ชาวนาผู้มีเงินอยู่ในฐานะที่จะใช้อิทธิพลต่อชาวนาคนอื่น ๆ เขาจะเป็นผู้ใหญ่ในระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย เขาจะเป็นคนที่มีผู้อื่นเข้ามาหาเพื่อยืมหรือเช่าเครื่องมือ ยืมเงินสด หรือเข้านาไปทำ หลังจากที่มีการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นแล้ว ผู้ตกเป็นหนี้ก็จำต้องผูกพัน จะต้องตอบสนองในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ตลอดปี อย่างไรก็ตาม การมีเงินโดยขาดการประพฤตินี้ที่เหมาะสมถูกต้อง อาจก่อให้เกิดความขุ่นเคืองหรือการนิทาว่าร้ายต่าง ๆ และจะได้รับความนับถือแต่เพียงภายนอก เฉพาะในยามที่ชาวนาผู้ยากจน มีความเดือดร้อนจำเป็นเท่านั้น"

"ผู้เป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่มักจะกลายเป็นบุคคลที่มีอำนาจมาก... (หากแต่เขา) จะไม่ใช่อำนาจมากจนเกินไป เนื่องจากว่าเงื่อนไขของการมีทรัพย์สินมีอยู่เพียงง่าย ๆ การมีทรัพย์สินมาก หมายความว่าเพียงมีสร้อยทองคำ เข็มขัดทองหลายเส้น และการจัดงานศพที่ใหญ่โตหรูหรา รถแทรกเตอร์ รถยนต์ หรือบ้านเรือนที่สร้างอย่างวิจิตร ไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นหรือเป็นที่พึงปรารถนา การมีทรัพย์สินมากอาจสามารถทำให้ชาวนาเข้าไปตั้งตัวอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ แต่ความกลัวและความไม่รู้หนังสือเป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยวการที่จะขยับขยายดังกล่าว... ดังนั้น ในหมู่บ้านจึงไม่มีสิ่งสนับสนุนที่สำคัญที่จะมีอำนาจเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทอง... ชาวนาในหมู่บ้านไม่ได้สนใจในอำนาจว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในตัวของมันเอง อำนาจเป็นเพียงสิ่งที่จะช่วยให้เกิดความมีหน้ามีตา แต่ก็อยู่ภายในขอบเขตจำกัด ไม่มีใครหวังที่จะมีฐานะเหนือกว่า (กำนัน) ถ้าตนไม่มีการศึกษาดีพอ แต่ครั้นเมื่อมีการศึกษา ชาวนาจึงมักจะแยกตัวเองออกจากหมู่บ้านและย้ายเข้าไปในเมือง"

4.8 ปัญหาความยากจนกับบทบาทของกลุ่มเกษตรกร¹⁷

นฤจร อธิธิจระจรัส ได้ทำการวิจัยปัญหาความยากจนกับบทบาทของกลุ่มเกษตรกรในอำเภอฝาง พบว่า วงข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมของเกษตรกรมีความสำคัญ

¹⁷ นฤจร อธิธิจระจรัส, "ปัญหาความยากจนกับบทบาทของกลุ่มเกษตรกร," วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 4, 1 (เมษายน - กันยายน 2523).

อย่างมากต่อกิจกรรมและการดำเนินชีวิตประจำวันของเกษตรกรเอง วงข่ายนี้เป็นวงข่ายของการสนับสนุนซึ่งกันและกันในรูปแบบของสมัครพรรคพวก (entourage) ซึ่งประกอบด้วยผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ โดยผู้อุปถัมภ์เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์จะเป็นผู้ให้บริการและรักษาผลประโยชน์แก่ผู้อุปถัมภ์ ผู้ใต้อุปถัมภ์พยายามแสวงหาการเข้าร่วมสมัครพรรคพวกกับผู้อุปถัมภ์ เพราะความต้อยในศักยภาพที่จะไปสู่โอกาสของชีวิตที่ตนหวังจะได้รับ และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ไม่จำเป็นต้องอยู่ในอุปถัมภ์เพียงคนเดียว หรือตลอดไป จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่ยากจนมีขีดขั้นของการให้บริการและรักษาผลประโยชน์แก่ผู้อื่นในระดับต่ำและจำกัด จึงมีโอกาสน้อยที่จะเข้าไปอยู่ในวงข่ายของความสัมพันธ์ในรูปแบบของสมัครพรรคพวก แต่เข้าไปอยู่ในวงข่าย และรับการอุปถัมภ์จากผู้อื่น

โครงการกลุ่มเกษตรกรอาจได้รับความสำเร็จบ้างในด้านการเพิ่มรายได้และผลผลิตในลักษณะรวม ๆ แต่มิได้แก้ปัญหาเกษตรกรที่ยากจนเลย เกษตรกรส่วนใหญ่คิดว่ากลุ่มเกษตรกรในโครงการส่งเสริมของรัฐบาล ดั้งขึ้นเพื่อรับความช่วยเหลือจากรัฐมากกว่าที่จะคิดถึงการมีขึ้นเพื่อรับความร่วมมือและช่วยเหลือกันเองระหว่างสมาชิกทั้งหมด เกษตรกรที่ยากจนจึงมิได้รับประโยชน์จากกลุ่มเกษตรกรตามความมุ่งหมาย

4.9 อยุธยา¹⁸

จากการศึกษาของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในเรื่อง "รายงานการวิจัยเบื้องต้นของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา" ได้กล่าวถึงชาวนาในจังหวัดอยุธยาว่า มีฐานะยากจน ต้องเช่าที่นา ต้องกู้ยืมเงินมาลงทุน จึงมีผลถึงการค้าทำให้ชาวนาต้องขายข้าวตามราคาที่พ่อค้ากำหนด มิใช่ราคาตามตลาด เพื่อนำเงินมาชำระหนี้ที่ถูกเร่งรัด สิ่งที่น่าสนใจในงานวิจัยนี้คือ การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับพ่อค้าคนกลางไว้ว่าค้าขายกันด้วยความสนิทสนมในรูปของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ชาวนามีความพอใจใน

¹⁸สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, "อยุธยา : รายงานการวิจัยเบื้องต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา," วารสารสังคมศาสตร์ ฉบับพิเศษ, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2514), หน้า 187 - 204.

บริการที่พ่อค้าเสนอให้ เช่น การรับซื้อข้าวถึงบ้าน การให้กู้ยืมเงิน โดยไม่รู้สึกรู้ว่าพ่อค้าคนกลางเอาเปรียบหรือได้กำไรเกินควร เพราะคิดว่าเป็นสิ่งที่พ่อค้าควรจะได้จากการดำเนินกิจการ แต่อย่างไรก็ดี ถ้าชาวนามีฐานะดีแล้วก็จะใช้เป็นอำนาจในการต่อรองทางเศรษฐกิจ นอกเหนือจากความสนิทสนม เช่น ขายข้าวให้กับพ่อค้าจรที่ให้ราคาสูงกว่า เป็นต้น ผลประโยชน์ที่ชาวนาได้รับจากการค้าข้าวคืออยู่ในระดับที่น่าพอใจ

4.10 บทบาทพ่อค้าคนกลางในตลาดระดับท้องถิ่น¹⁹.

ปริชา คุวินทร์พันธุ์ ได้ศึกษาและแสดงให้เห็นว่า พ่อค้าคนกลางมีประโยชน์ต่อระบบเศรษฐกิจ ปริชา ได้ศึกษาถึงบทบาทพ่อค้าคนกลางในตลาดระดับท้องถิ่น โดยได้แสดงถึงการค้าของชาวนา ที่อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก ว่า การที่พ่อค้าจะมีโอกาสเอาเปรียบชาวนานั้น ขึ้นอยู่กับภาวะหนี้สินของชาวนาและสภาพการคมนาคม และได้เน้นถึงความสำคัญในบทบาทของพ่อค้าคนกลางไว้ว่า ถ้าเลิกระบบพ่อค้า ชาวนาล้วนหนึ่งจะต้องเป็นอัมพาต เพราะขาดเงินในการลงทุนและใช้จ่าย ซึ่งเคยได้มาจากการกู้พ่อค้า คิดเป็นจำนวนร่วมแสนบาทต่อปี พ่อค้าจึงยังคงมีประโยชน์แก่สังคมเกษตรกรรม ไม่เฉพาะแต่ในด้านเป็นผู้รับซื้อผลผลิตเท่านั้น แต่ยังเป็นธนาคารย่อย ๆ ที่คอยค้ำจุนชาวนาอยู่

4.11 ทัศนคติของเกษตรกรที่มีต่อพ่อค้าคนกลางและสหกรณ์การเกษตรในชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีของจังหวัดราชบุรี²⁰

วรรณ อังศุนาค ได้สำรวจทัศนคติของเกษตรกรที่มีต่อพ่อค้าคนกลางและสหกรณ์การเกษตรใน ตำบลบางแค จังหวัดราชบุรี ผลการศึกษาปรากฏว่า เกษตรกรในตำบลบางแพ มีฐานะความเป็นอยู่ค่อนข้างดี มีสภาพการคมนาคมสะดวก การศึกษาส่วนใหญ่

¹⁹ปริชา คุวินทร์พันธุ์, "บทบาทพ่อค้าคนกลางในตลาดระดับท้องถิ่น," วารสารสังคมศาสตร์ 13(กรกฎาคม 2519), 57 - 73.

²⁰วรรณ อังศุนาค, "ทัศนคติของเกษตรกรที่มีต่อพ่อค้าคนกลางและสหกรณ์การเกษตรในชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีของจังหวัดราชบุรี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตแผนกสังคม, 2521) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อยู่ในระดับ ป. 4 ไม่มีปัญหาในเรื่องหนี้สินมากเกินไป การทำการค้ามุ่งที่ความสะดวกและราคาเป็นส่วนใหญ่ พ่อค้าคนกลางที่เข้ามาให้บริการถึงที่จึงได้รับความนิยมมาก แสดงให้เห็นว่าการค้าขายไม่ได้มุ่งทางด้านเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีปัจจัยทางสังคมอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อพ่อค้าคนกลางโดยทั่ว ๆ ไป ในขณะที่สหกรณ์การเกษตรในตำบลนั้นยังไม่ได้เริ่มกิจการค้ารับซื้อผลผลิตอย่างจริงจัง เกษตรกรจึงไม่นิยมทำการค้ากับสหกรณ์ ส่วนในเรื่องการกู้เงินมาเป็นเงินทุน ซึ่งพ่อค้าเคยเป็นนายหน้าเงินกู้นั้น สหกรณ์การเกษตรเข้ามามีบทบาทแทนและเป็นที่นิยมของเกษตรกรมาก เกษตรกรจึงมีทัศนคติและความสัมพันธ์กับสหกรณ์เป็นอย่างดีในด้านนี้

4.12 ระบบอุปถัมภ์กับเศรษฐกิจท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีในอำเภอวังทอง²¹

จากผลการศึกษาของ ปรีชา คุวินทรพันธุ์ ที่อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์แบบพึ่งพา หรือแบบระบบอุปถัมภ์ยังมีความสำคัญในสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมและสังคมกำลังพัฒนา เพราะฉะนั้นในการวิเคราะห์พฤติกรรมการค้าซื้อขายระหว่างพ่อค้าคนกลางกับชาวบ้าน นอกจากจะวิเคราะห์ในด้านของอำนาจในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันแล้ว เราควรจะได้พิจารณาถึงระบบอุปถัมภ์หรือการพึ่งพากันที่อาจจะปรากฏอยู่ในชุมชนนั้นด้วย จากปรากฏการณ์ทางสังคมทั่ว ๆ ไป เราจะสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยฝ่ายแรกจะให้ความช่วยเหลือ ช่วยปกป้องเมื่อฝ่ายหลังได้รับความลำบาก และอนุเคราะห์ทุกอย่างเมื่อฝ่ายหลังต้องการ ในขณะเดียวกัน ผู้รับอุปถัมภ์มักจะตอบแทนผู้อุปถัมภ์ด้วยความซื่อสัตย์รับใช้ในกิจการงาน ตลอดจนปกป้องชื่อเสียงของผู้อุปถัมภ์

²¹ ปรีชา คุวินทรพันธุ์, "ระบบอุปถัมภ์กับเศรษฐกิจท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีในอำเภอวังทอง," วารสารสังคมศาสตร์ 19(มีนาคม 2525) : 58 - 63.

4.13 ทางเลือกของชาวชนบทภาคกลาง : การศึกษาติดตามและเปรียบเทียบ
ผู้ย้ายถิ่นจากบ้านทางช้าง จังหวัดอยุธยา

อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รงค์ ได้รายงานการศึกษาติดตามผู้ย้ายถิ่นออกจากตำบลทางช้าง (ชื่อสมมติ) จังหวัดอยุธยา โดยเปรียบเทียบกระแสที่ย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร กับกระแสที่ย้ายไปทำการเกษตรที่จังหวัดกาญจนบุรี เก็บข้อมูลใน พ.ศ. 2520 บ้านทางช้างเป็นชุมชนที่ราบลุ่มภาคกลางประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวนาและมีฐานะยากจน รายได้หลักได้จากการทำนาและรับจ้าง สรุปได้ว่า สภาพทางเศรษฐกิจของชาวทางช้างอยู่ในขั้นพอใช้ได้ ชาวบ้านทางช้างมีความตื่นตัวทางเศรษฐกิจสูง คือมีความกระตือรือร้นที่จะทำงานเพิ่มรายได้ ชาวทางช้างไม่ใช่ชุมชนที่มีลักษณะเฉื่อยชาหรือยึดแต่ทำนาเพียงอย่างเดียว แม้จะเป็นชุมชนทำนา บ้านทางช้างก็มีลักษณะไวต่อการเปลี่ยนแปลงหรือยอมรับวิถีทางชีวิตใหม่ ๆ

การย้ายถิ่นเป็นผลมาจากความตื่นตัวต่อโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ มากกว่าผลจากความยากจนโดยตรง ชาวทางช้างมีการย้ายถิ่นไป ๆ มา ๆ เป็นรูปแบบย้ายที่สำคัญของประชาชนบ้านทางช้าง ชาวบ้านทางช้างมีการเคลื่อนย้ายไปมาและติดต่อกับสังคมภายนอกทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับที่สูงมาก การย้ายถิ่นแบบชั่วคราวไป ๆ มา ๆ เป็นลักษณะของการย้ายถิ่นระหว่างชนบทกับเมือง ระหว่างชนบทกับชนบท ปัจจัยที่สำคัญได้แก่ สภาพทางสังคม วัฒนธรรม เครือญาติ และต้นทุนค่าใช้จ่ายในการย้ายถิ่น ส่วนการผูกพันกับสถานที่นั้นน้อยมาก

ชาวทางช้างมีความคิดที่จะแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ เป็นเหตุผลสำคัญในการโยกย้าย การย้ายถิ่นมีหลาย ๆ ปัจจัยด้วยกัน ทั้งที่ผลักดันและดึงดูด การย้ายถิ่นออกเป็นเรื่องของการจูงใจที่เกิดจากการพัฒนา มากกว่าความสัมพันธ์ผลักดันทางเศรษฐกิจโดยตรง และการย้ายถิ่นถาวรมีลักษณะเลือกสรรมากกว่าการย้ายถิ่นแบบชั่วคราว

การย้ายถิ่นทั้ง 2 กระแส คือ ไปกาญจนบุรีและกรุงเทพฯ การย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ ส่วนใหญ่เกี่ยวกับการมีงานทำ การมีรายได้ดี ญาติพี่น้องและคนรู้จักมีความสำคัญมาก ส่วนการย้ายถิ่นไปกาญจนบุรี ปัญหาไม่มีที่ทำกินมีส่วนผลักดันมากกว่าการย้ายเข้ากรุงเทพฯ สรุปได้ว่า การย้ายถิ่นเป็นเรื่องระดับบุคคลมากกว่าระดับชุมชน

จากผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องที่นำมาเสนอข้างต้นนี้ ทำให้สามารถมองเห็นภาพกว้าง ๆ ของสภาพการณ์ในชนบทที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวนาไรที่ดินดังนี้คือ

เศรษฐกิจการเกษตรของไทยกำลังอยู่ในภาวะสั่นคลอน ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ระบบตลาดที่ผู้ผลิตเป็นฝ่ายถูกกระทำ ประกอบกับรัฐให้การสนับสนุนนายทุนการค้าข้าวและผูกขาดค้าข้าว ทำให้ชาวนาต้องสูญเสียที่ดิน เนื่องจากการกู้ยืมเงิน ซึ่งชาวนาต้องประสบด้วยการจำนองที่ดิน เมื่อนำเงินมาคืนไม่ทันก็จำเป็นต้องขายที่ดินไปในราคาต่ำ นอกจากนั้นยังเกิดระบบ "ขายข้าวเขียว" ซึ่งถูกพ่อค้านายทุนกดราคาต่ำกว่าปกติ อย่างไรก็ตาม ชาวนาจนส่วนหนึ่งก็ยังมีที่ดินขนาดเล็กยอมที่ผลิตพอยังชีพ แต่การที่ต้องทำการผลิตเพื่อขาย ชาวนาจึงต้องมีการเช่านาเพิ่มและมีการออกรับจ้าง และหันไปพึ่งพาการทำงานนอกเกษตร และการกู้ยืมมาค้าจนครบคร้ว นอกจากนั้นชาวนารวยที่เกิดขึ้นก็เป็นเจ้าที่ดินใหม่ที่เป็นพ่อค้าและนายทุนในท้องถิ่นนั่นเอง และก็ยังคงใช้วิธีการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเก่า คือ นำที่ดินให้ชาวนาเช่า (ศิวัรักษ์ ศิวารมย์, 2518) (Tasaka Toshio, 1974), (Bruneau Michel, 1980)

การเกิดขึ้นของการสูญเสียที่ดิน ทำให้ชาวนาบางส่วนกลายเป็นชาวนาไรที่ดินทำกิน ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิกฤติทางเศรษฐกิจในภาคชนบท การไม่มีที่ดินเป็นของตนเองและไม่ได้ครอบครองสิ่งที่จะก่อให้เกิดอำนาจในการซื้อที่จะดำเนินการในการระบบการแลกเปลี่ยนอย่างตรงไปตรงมากับผู้อื่น

ดังนั้น รายได้หลักของครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินเกือบทั้งหมดจึงได้มาจากค่าจ้างแรงงานของสมาชิกแต่ละคนที่อยู่ในวัยแรงงานและทำงาน ความร่วมมือหรือการแลกเปลี่ยนแรงงานกลายเป็นสิ่งที่หมดความหมาย ภายใต้สภาพการณ์ ระบบความสัมพันธ์แบบเดิม ความถ้อยทีถ้อยอาศัยกันระหว่างผู้ที่อยู่ในชั่วอายุของพ่อแม่กับลูกหลาน ซึ่งเป็นหลักประกันในยามชราเริ่มหมดความหมายลงไป ชาวนาผู้ไม่มีที่ดินไม่สามารถมีที่ดินที่อยู่ให้แก่ลูกหลานของตน หรือไม่มีทุนทรัพย์ที่จะให้กับหญิงที่จะแต่งงานกับลูกชายของตนได้ ลูกก็เลยกลายเป็นอิสระจากพ่อแม่ในการแต่งงาน และเมื่อแต่งงานแล้วจะไปอยู่ที่ไหน หรือทำอย่างไรก็ได้โดยอิสระ ทั้งยังไม่ต้องรับผิดชอบต่อหลักประกันระยะยาวของพ่อแม่อีกด้วย

เมื่อไม่มีที่ดินชาวนาจึงต้องทำงานเพื่อจะได้ค่าจ้างตอบแทน และพยายามที่จะเป็น
 ผู้ที่อยู่ใต้การอุปถัมภ์ของเพื่อนบ้านผู้เป็นเจ้าของที่ดินผู้ที่มีฐานะดีคนหนึ่งหรือหลายคน ความ
 สัมพันธนี้ไม่ได้อาศัยความเป็นญาติพี่น้องเป็นพื้นฐาน ชาตลักษณะของความเป็นกลุ่มและมีระยะ
 เวลาสั้น นอกจากนั้นชาวนายังมีความสัมพันธ์กับพ่อค้าอีกด้วย เนื่องจากพ่อค้าเป็นทั้งผู้รับซื้อ
 ผลผลิตและเป็นธนาคารย่อย ๆ ที่คอยค้ำจุนชาวนา แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิใช่เฉพาะเพียง
 ในด้านของอำนาจการแลกเปลี่ยนเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ด้วย โดยฝ่ายแรก
 จะให้ความช่วยเหลือ ช่วยปกป้องเมื่อฝ่ายหลังได้รับความลำบากและอนุเคราะห์ทุกอย่างเมื่อ
 ฝ่ายหลังต้องการ ในขณะเดียวกัน ผู้รับอุปถัมภ์มักจะทำตอบแทนผู้อุปถัมภ์ด้วยความซื่อสัตย์รับใช้
 ในกิจการงาน ตลอดจนปกป้องชื่อเสียงของผู้อุปถัมภ์ (ปริชา คุวินทร์พันธุ์, 2525)
 (วรรณ อังศุนาค, 2521) (อยุธยา, 2514) (ปริชา คุวินทร์พันธุ์, 2519)
 (Steven Piker)

อย่างไรก็ตามในกรณีของชาวนาผู้มีเงินบางคนก็จะอยู่ในฐานะที่จะใช้อิทธิพลต่อชาวนา
 คนอื่น ๆ แต่การมีเงินโดยขาดการประพடுத்தที่เหมาะสมถูกต้อง อาจก่อให้เกิดความขุ่นเคือง
 หรือการนินทาว่าร้ายต่าง ๆ และจะได้รับความนับถือแต่เพียงภายนอก เฉพาะในยามที่ชาวนา
 ผู้ยากจนมีความเดือดร้อนจำเป็นเท่านั้น (H.K. Kaufman, 1960)

จากสภาพที่ต้องเป็นชาวนาผู้ไม่มีที่ดินทำกินนี้เอง ได้ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่
 ตลอดจนฐานะและรายได้ ตลอดจนในด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล การกระจาย
 ทรัพย์สินและการประกอบอาชีพ (สุทธิพล จิระพันธ์ และวรวุฑฒย์ ธีารังธัญลักษณ์, 2524)
 นอกจากนั้น ชาวนาจนยังมีขีดขั้นของการให้บริการและรักษาผลประโยชน์แก่ผู้อื่นในระดับต่ำ
 และจำกัดอีกด้วย

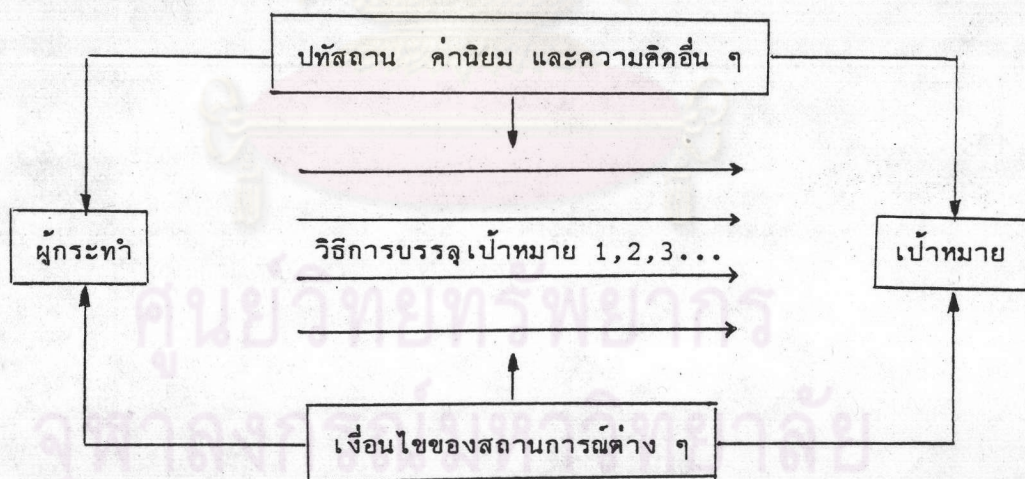
ดังนั้น จึงมีโอกาสน้อยที่จะเข้าไปอยู่ในวงข่ายของความสัมพันธ์ในรูปแบบของ
 สัมครพรรคพวก แต่กลับเข้าไปอยู่ในวงข่ายและรับการอุปถัมภ์จากผู้อื่นแทน (นฤจร
 อิทธิจิระจรัส, 2523)

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุผลที่ชาวนาจนขาดแคลนทุนที่จะมาอยู่ในเมือง และมีความ
 ขำนาญในการผลิตทางเกษตร และความรู้สึกที่ว่าเมืองชุกตริกกว่าชนบทในทุก ๆ ทาง และ

สภาพการหากินตามธรรมชาติยังทำให้อยู่ในหมู่บ้านได้ และลักษณะของการประณีประนอมทาง
 ชนชั้น ทำให้การขัดแย้งในชุมชนลดลงเหล่านี้เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชาวนาไร่ที่ดินทำกินยัง
 คงพึงพอใจกับการทำงานรับจ้างในท้องถิ่น (ศิวัรักษ์ ศิวารมย์, 2527) แม้กระนั้นก็ยังม
 ชาวนาจนบางส่วนย้ายถิ่นทั้งในแบบชั่วคราวและแบบถาวร ซึ่งเหตุผลการโยกย้ายก็คือการ
 ต้องการมีงานทำมีรายได้ดี และบางส่วนมีปัญหาไม่มีที่ทำกิน ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม
 ความเป็นเครือญาติ และคนรู้จักมีส่วนสำคัญมากในการย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในเมือง (อภิชาติ
 จำรัสฤทธิรงค์)

5. แนวคิดที่สำคัญในวิทยานิพนธ์

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดการวิเคราะห์การกระทำของบุคคลของ
 Talcott Parsons มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์การกระทำของชาวนาไร่ที่ดิน เพื่อ
 ให้ได้ข้อเท็จจริงว่า เบื้องหลังทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนของชาวนาไร่ที่ดิน
 ในลักษณะต่าง ๆ นั้น พวกเขามีและ/หรือใช้เงื่อนไขอะไร ซึ่งแนวคิดดังกล่าวมีรายละเอียด
 ดังนี้คือ

(ภาพแสดงหน่วยการกระทำหนึ่ง ๆ)

Voluntaristic Theory of Social Action ของ Talcott Parson

พาร์สันเห็นว่า การกระทำ (Action) ของคนนั้นในขั้นสุดท้ายแล้ว คนเราสามารถตัดสินใจเลือกได้กล่าวคือ ในหน่วยของการกระทำหนึ่ง ๆ นั้น บุคคลมีทางเลือกหลายทางในการเข้าหาเป้าหมาย ทฤษฎีนี้ต้องการอธิบายว่าคนเราคิดอย่างไร มีเงื่อนไขอะไรในการตัดสินใจเลือก อย่างกรณีของ Marx นั้นจะเห็นว่า เศรษฐกิจ/ฐานะทางชนชั้นเป็นตัวกำหนดในการตัดสินใจเลือก หรือกรณีของ Weber จะให้ความสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจและค่านิยม

แต่สำหรับพาร์สันนั้นหน่วยของการกระทำของบุคคลประกอบด้วย

1. บุคคลหรือผู้กระทำ (Actor)
2. การบรรลุถึงเป้าหมาย (Goal Seeking)
3. วิธีการในการบรรลุเป้าหมาย ซึ่งมีหลายวิธีการ (Alternative means)
4. สถานการณ์ต่าง ๆ ที่บุคคลจะต้องประสบ (Situation Conditions)

เช่น ลักษณะทางชีวภาพในตัวบุคคล หรือสิ่งแวดล้อมภายนอก ฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคล โอกาสของบุคคลนั้น เหตุการณ์ต่าง ๆ

5. ผู้กระทำจะถูกควบคุมโดยบรรทัดฐาน/ค่านิยม และความคิดต่าง ๆ ทางสังคม ซึ่งเข้าไปอยู่ในตัวของผู้กระทำ (Norms, Values and Other 'ideas')

กล่าวโดยสรุปก็คือ เราจะตัดสินใจอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เราจะพิจารณาถึงสถานการณ์ของตัวเองส่วนหนึ่ง นอกจากนี้เรายังคิดถึงบรรทัดฐานของสังคม (Norms) ด้วย "Behavior is normatively oriented, and oriented toward the reactions of others" ดังนั้นก่อนการตัดสินใจกระทำสิ่งใดนั้นบุคคลจึงนำเอาค่านิยมของตนเองมาตัดสินใจเลือกกระทำ (Value Oriented) ฉะนั้น หน่วยของการกระทำทางสังคมนี้อาจจะมีหน่วยของการกระทำ (Unit Act) หลายหน่วย หรือมีผู้กระทำหลายคนเข้ามาประกอบกัน²²

²² Jonathan H. Turner, *The Structure of Sociological Theory*. (Illinoise : The Dorsey Press, 1974) and Margaret M. Poloma, *Contemporary Sociological Theory*, (macmillan Publishing Co., Inc., 1979), p. 29, 37, 110 - 123.

รองศาสตราจารย์ ดร.สัญญา สัญญาวิวัฒน์ เรียกแนวคิดนี้ว่า การกระทำโดยเสรี หรือเชิงอาสา หรือทฤษฎีการกระทำอาสานิยม โดยได้อธิบายขยายความแนวคิดดังกล่าวเพิ่มเติมว่าการกระทำโดยเสรีนั้นจะประกอบด้วยธาตุมูลดังนี้คือ

1. ผู้กระทำ หมายถึง ปัจเจกชน
2. เป้าหมาย ที่ผู้กระทำมุ่งประสงค์
3. วิธีต่าง ๆ ที่ผู้กระทำจะเลือกใช้เพื่อบรรลุเป้าหมาย
4. สถานการณ์ อันเป็นฉากซึ่งผู้กระทำจะต้องนำเข้ามาพิจารณาในการที่จะเลือกวิธีหนึ่งวิธีใดในการบรรลุเป้าหมาย
5. ตัวกำหนดเชิงบรรทัดฐาน อันได้แก่ ค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคม และความคิดต่าง ๆ ซึ่งผู้กระทำจะต้องนำมาพิจารณาประกอบในการเลือกวิธีการบรรลุเป้าหมาย
6. การตัดสินใจโดยเสรี ภายใต้เงื่อนไขข้อบังคับหรือบรรทัดฐานและสถานที่²³

ในการศึกษาเงื่อนไข/ปัจจัยเบื้องหลังทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนของชาวนาไรที่ดินในลักษณะต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีพอยู่ในชนบทนั้น ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดที่สำคัญในวิทยานิพนธ์มาพิจารณาในรายละเอียดดังนี้คือ ชาวนาไรที่ดินในฐานะผู้กระทำ (Actor) ได้พยายามที่จะดิ้นรนปรับตัวต่อภาวะวิกฤตการณ์เศรษฐกิจที่ประสบอยู่เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว (Goal Seeking) โดยวิธีการและลักษณะที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป (Alternative Means) ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสถานการณ์ต่าง ๆ ของแต่ละครอบครัว (Situation Conditions) โดยการตัดสินใจนั้นยังรวมถึงปทัสถาน ค่านิยม และความคิดต่าง ๆ ทางสังคม (Norms, Values and other Ideas) ซึ่งเข้าไปอยู่ในตัวผู้กระทำด้วย จากภาพกว้าง ๆ ที่ได้จากผลงานศึกษาข้างต้นส่วนหนึ่งทำให้เราเห็นสภาพการดำรงอยู่และการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชาวนาไรที่ดินได้ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะการอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะของระบบอุปถัมภ์ ความเป็นญาติ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้อาศัยแนวคิดเรื่องระบบเครือญาติ และระบบอุปถัมภ์ มาเป็นแนวทางในการศึกษาเพิ่มเติม โดยมี

²³สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหา และแนวการใช้เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2529), หน้า 63.

รายละเอียดดังนี้

ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้บุคคลได้เข้ามาผูกพันกัน อย่างเหนียวแน่น โดยอาศัยสายใยเครือญาติ จึงเป็นความสัมพันธ์ที่แตกต่างไปจากการเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ ความผูกพันเช่นนี้ย่อมนำไปสู่การรวมตัวเป็นกลุ่มสังคมได้

การทำความเข้าใจเรื่องเครือญาติต้องตระหนักว่าเป็นเรื่องที่กว้างขวางและครอบคลุมกว่าครอบครัวเพราะต้องคำนึงถึงความเกี่ยวพันของสมาชิกในหมู่ญาติ จะเห็นได้ว่าความเป็นญาติพี่น้องจะเป็นรากฐานที่จะก่อให้เกิดการร่วมมือกัน สำหรับสังคมไทยมีการจัดระบบญาติและครอบครัวตามแบบแผนความสัมพันธ์ทางเครือญาติ อันเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีที่กำหนดพฤติกรรมสำหรับญาติแต่ละคนให้ประพฤติปฏิบัติต่อกันตามลัทธิและหน้าที่ที่พึงกระทำ ความเป็นญาติในสังคมไทยมีที่มาอยู่สองทางใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ ญาติที่เกิดขึ้นจากสายเลือดหรือโดยทางชีวะ และญาติที่เกิดขึ้นเพราะการแต่งงาน เห็นได้จากผู้ที่ เป็นญาติเกี่ยวดองจะมีคำเติมท้ายศัพท์ทางเครือญาติว่า เขยหรือสะใภ้²⁴

กล่าวอย่างกว้าง ๆ แล้ว ความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและยืนยงคงอยู่ตลอดไปตามความรู้สึกผูกพันอันที่ญาติพี่น้องที่มีมาแต่แรกเริ่ม สิ่งที่ต้องคำนึงถึงก็คือ ญาติพี่น้องย่อมมีลัทธิและหน้าที่และความรับผิดชอบที่พึงปฏิบัติต่อกัน เพราะโดยปกติแล้ว ปัจจัยทางชีววิทยานั้นคือ ญาติพี่น้องที่มีสายโลหิตมาโดยตรงจะเป็นพื้นฐานของเครือญาติ²⁵

ดังนั้นเครือญาติจึงเป็นสิ่งที่กำหนดแนวทางการปฏิบัติต่อกันสำหรับสมาชิกในหมู่ญาติ ได้แก่ ความสัมพันธ์ตามบทบาทที่ยอมรับระหว่างพ่อกับลูก ระหว่างคนเชื้อสายเดียวกัน คนในตระกูลเดียวกัน พี่ชายกับน้องสาว ลูกเขยวัยหนุ่มกับแม่ยาย เป็นต้น ความประพฤติดังเครือญาติอันนับเป็นสิ่งที่น่าสนใจอธิบายกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์แบบคู่ระหว่างญาติได้ (a pair of Kinsmen)²⁶

²⁴

สนธิ สมักรการ, ระบบครอบครัวและเครือญาติของไทย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2518), หน้า 44.

²⁵

Leonard Broom & Philip Selznick, (New York : Harper & Row, Publishers Incorporate, 1950), p. 33.

²⁶

N.J. Smelser, Sociology, (New York : John Wiley & Sons, Inc., 1960), p. 510.

ตามความคิดของ N.J. Smelser ให้ระบุว่า ความสำคัญของเครือข่ายต่อชีวิตทางสังคมขึ้นอยู่กับ 3 สิ่งอันได้แก่

- การดำรงชีวิตท่ามกลางวงศาความญาติ
- แบบแผนความประพฤติในหมู่ญาติ
- การประพฤติตัวตามบทบาทที่เลือกได้ เช่น การปฏิบัติตามความสามารถเฉพาะอย่าง

ในเรื่องการประกอบอาชีพ เป็นต้น

แบบแผนความประพฤติทางเครือญาติอาจแบ่งออกเป็น 2 ประการคือ

1. กฎเกณฑ์ในเรื่องสิทธิและพันธะที่ต้องยึดถือและปฏิบัติ
2. กฎเกณฑ์ในการวางตัวหรือมารยาทต่าง ๆ

ทั้ง 2 ประการนี้เป็นการอธิบายถึงความร่วมมือที่พึงปฏิบัติต่อกันในหมู่เครือญาติในเรื่องการให้บริการหน้าที่ หรือสิทธิพิเศษบางอย่างของการที่เป็นญาติ เป็นต้น

²⁷ Jeremy H. Kemp คำเรียกญาติ เป็นตัวชี้ว่าใครอยู่ในกลุ่มสมาชิกเครือญาติหรือไม่อย่างชัดเจน คำเรียกชื่อนั้นจะแตกต่างกันไปในสภาพภายในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ดังนั้นคำที่ใช้เรียกจะนำไปสู่การกำหนดบทบาทและการแสดงตนได้อย่างไม่คลุมเครือ

ส่วนการที่เอาคำต่าง ๆ ที่ใช้เรียกญาติไปใช้กับคนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ญาตินั้น ทำให้เห็นภาพของการแลกเปลี่ยนทางสังคมได้ เนื่องจากมันเป็นอิสระที่จะใช้กับคนที่ไม่ใช่ญาติก็ได้ เพราะเป็นทางทำให้เกิดความอบอุ่น ความเป็นกันเอง ความไว้วางใจในความสัมพันธ์ จึงเห็นได้ว่ามีการใช้คำเรียกญาติในหมู่เพื่อนสนิทในบางโอกาส การใช้คำเรียกเป็นญาติกันนี้อาจไม่ใช่สิ่งที่บอกถึงความเที่ยงตรงของความสัมพันธ์กัน แต่มันมีส่วนในการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันนั้นให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น นอกจากสภาพความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มองว่าเป็นความสัมพันธ์แบบมิตรที่มีแบบแผนเฉพาะก็จะมีการใช้คำเรียกญาติเช่นกัน

²⁷ Jeremy H. Kemp, "จากระบบเครือญาติสู่ระบบอุปถัมภ์," วารสารสังคมศาสตร์ 19(มีนาคม 2525), หน้า 45 - 56.

ดังนั้นในการศึกษาเงื่อนไขความสัมพันธ์ทางเครือญาติในที่นี้ จึงมีประเด็นที่ต้องพิจารณานอกเหนือจากการพิจารณาคำเรียกญาติเพื่อค้นหาความสัมพันธ์ เพราะมีการนำเอาคำต่าง ๆ เหล่านี้ไปใช้เรียกกับคนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ญาติด้วย และแม้แต่ญาติที่สืบทอดเชื้อสายเดียวกัน คนไทยก็ยังไม่ให้ความสำคัญต่อการสืบเชื้อสายเท่าใดนัก ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าในบางกรณีญาติห่าง ๆ หรือคนที่ไม่ใช่ญาติอาจจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมและให้ความช่วยเหลือกันยิ่งกว่าญาติแท้ ๆ

Kemp ยังได้อธิบายต่อไปอีกว่า จุดสำคัญของระบบเครือญาติของไทย เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไม่ใช่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม "ความเป็นมิตรแท้" ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่คล้ายกับเป็นญาติกัน ในทางปฏิบัตินั้น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความสัมพันธ์ทางสังคมจะยึดหยุ่นได้ ถ้ามองอย่างกว้าง ๆ ในโครงข่ายเครือญาติใน 2 - 3 รุ่น ก็จะไม่ประหลาดใจว่าจะมีการเลือกที่จะจดจำญาติคนใดและจะลืมญาติคนใด อาจสังเกตดูได้ว่า "คนรวยและมีอำนาจจะมีญาติมากที่สุด" ความสำเร็จจะได้รับการจดจำ ขณะที่ความล้มเหลวจะถูกลืมอย่างรวดเร็ว

คำเรียกชื่อญาติเป็นสิ่งที่ซับซ้อน ผ่างด้วยคุณธรรมและค่านิยมที่สำคัญบางอย่างมีความหมายทั้งที่มองเห็นได้และมองไม่เห็น เครือญาติและภาษาทางเครือญาติจะสร้างความสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพในสังคมไทย และยังโยงไปถึงความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์ด้วย

ระบบผู้อุปถัมภ์ - ผู้ใต้อุปถัมภ์ (Patron - client System)

กล่าวสำหรับแนวความคิดเรื่องผู้อุปถัมภ์ - ผู้ใต้อุปถัมภ์นี้ ได้มีผู้นำเสนอไว้หลายคนด้วยกัน อาทิเช่น

James C. Scott กล่าวว่า "ระบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน 2 สถานภาพ โดยฝ่ายที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ - สังคมสูงกว่า (Patron) ใช้อำนาจและปัจจัยต่าง ๆ ให้ความคุ้มครองต่ออีกฝ่ายหนึ่งที่มีฐานะต่ำกว่า (client) ผู้ซึ่งจะตอบแทนด้วยการช่วยเหลือทั่ว ๆ ไป และอุทิศตัวรับใช้ผู้อุปถัมภ์ ลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เนื่องมาจากพื้นฐานที่ไม่เสมอภาคกัน ลักษณะของทาสในยุคศักดินา จัดได้ว่าเป็นรูปแบบดั้งเดิมของระบบอุปถัมภ์"

28

James C. Scott, "The Erosion of Patron - client bonds and social change in Rural Southeast Asian, Journal of Asian Studies, Vol. 32, (1972), p. 7.

Carl Lande สรุปว่า "ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ - ลูกน้อง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 คน เท่านั้นที่เรียกว่า "Dyad" บุคคล 2 คนนี้ต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน บุคคลในแต่ละสังคมมีอิสระที่จะเลือกผู้อุปถัมภ์หรือผู้อุปถัมภ์เลือกลูกน้อง แต่ละคนมีอิสระในการกำหนดจำนวนบุคคลที่เขาจะมีความสัมพันธ์ด้วย และมีอิสระในการเลือกว่าใครจะสิ้นสุดความสัมพันธ์นั้น"²⁹

และ Lande ได้กล่าวถึงลักษณะพิเศษของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ - ผู้ใต้อุปถัมภ์ว่า

1. การให้ประโยชน์ในทรัพย์สินร่วมกัน โดยแต่ละคนต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทรัพย์สินอาจเป็นของบุคคลคนเดียว หรืออยู่ในความควบคุมของบุคคลคนเดียว
2. เนื่องจากปฏิสัมพันธ์ของแต่ละคู่สัมพันธ์แตกต่างกัน จึงมีการใช้ประโยชน์เป็นพิเศษต่อบางคนมากกว่าคนอื่น ๆ เช่น ผู้อุปถัมภ์คนหนึ่งให้ประโยชน์แก่ลูกน้อง ก. มากกว่าลูกน้อง ข. แต่ให้ประโยชน์ลูกน้อง ข. มากกว่าคนนอกที่ไม่ใช่ลูกน้อง เป็นต้น
3. ความสัมพันธ์ดังกล่าวขึ้นอยู่กับตัวบุคคล จึงมีลักษณะเปราะบาง การจะรักษาเสถียรภาพของความสัมพันธ์ไว้ได้ จะต้องมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันอย่างต่อเนื่อง บุคคลแต่ละคนต่างมีของที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่มี และของที่ทั้งสองฝ่ายมีนั้น เป็นสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งต้องการจะได้
4. ผลประโยชน์ที่แลกเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์ที่เฉพาะเจาะจงเป็นส่วนตัว เช่น การเอื้อประโยชน์ต่อกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล ซึ่งมีอำนาจที่จะให้ประโยชน์เฉพาะอย่างแก่พ่อค้าได้ และพ่อค้าให้สิ่งของหรือเงินเป็นการแลกเปลี่ยนต่อการได้รับสิทธิพิเศษจากเจ้าหน้าที่

²⁹

Carl Lande, "Leaders, Factions and Parties : The Structure of Phillipines Politics" (Connecticut : Southeast Asian Studies monograph Series No. 6, 1966) p. 144.

นั้น 30

ส่วน อัมมาร์ สยามวาลา กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ - ผู้ใต้อุปถัมภ์ ว่า

1. เป็นความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว (face - to face) ความหมายนี้จะไม่ถูกต้อง ถ้าจะถือว่ามี Patron หนึ่งคน สำหรับ Clientหลายคน แต่จะถูกต้องเมื่อคำนึงถึงว่าการแลกเปลี่ยนระหว่าง Patron - Client แต่ละคู่เป็นกรณีไป
2. ความสัมพันธ์คงอยู่เป็นเวลานานและใกล้ชิด ในแง่ที่ว่าคู่ที่แลกเปลี่ยนกันนั้นคงฐานะเดิมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งต่างจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อ - ผู้ขาย ที่เป็นความสัมพันธ์เพียงช่วงสั้น
3. สิ่งของ (และบริการ) ที่แลกเปลี่ยนระหว่างคู่มีหลากหลายไม่จำเพาะเจาะจง เช่น Client ไม่เพียงแต่ทำงานให้ Patron เท่านั้น แต่ยังมีเงิน ลงคะแนนเสียงให้ขายผลิตผลสู่ตลาดผ่าน Patron ฯลฯ
4. เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคกัน (Asymmetry) ความไม่เสมอภาคทั้งเนื่องมาจากทรัพย์สิน และฐานะที่ไม่เท่าเทียมกัน และในแง่ของการแลกเปลี่ยน หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง

30 Carl Lande อ้างโดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมืองกับการบริหาร (พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, พิมพ์ครั้งที่ 2, 2523), หน้า 39 - 40 บทเก็บความโดย ไชยันต์ รัชชกุล จาก Ammar Siamwalla, An Economic Theory of Patron - Client Relationship: With Some Examples from Thailand. เอกสารประกอบการสัมมนาของสถาบันไทยคดีศึกษา เรื่อง "การใช้ Patron - Client Model ในการศึกษาสังคมไทย" 21 ธันวาคม 2524.

ส่วน อคิน รพีพัฒน์ ได้กล่าวถึงโครงสร้างสังคมไทย³¹ โดยเริ่มจากความเชื่อพื้นฐานของประชาชนไทยว่า "มีความเชื่อเรื่องการเกิดใหม่ และความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม" ในความหมายทั้งทางด้านวัตถุและศีลธรรม จากความเชื่อดังกล่าวจึงยอมรับความแตกต่างส่วนตัวในการมีทรัพย์สิน และการมีอำนาจว่าเป็นเรื่องธรรมดาหรือเป็นไปตามธรรมชาติ ประชาชนชาวไทยเชื่อว่าคนเราบางคนเกิดมาในท่ามกลางเงินทองและอำนาจก็ดี หรือได้เงินทองและอำนาจในตอนหลังก็ดี นั่นเป็นเพราะคนเหล่านี้ได้สร้างสมบุญไว้ในอดีตชาติ และหรือในชาตินี้ ส่วนบางคนเกิดมาในท่ามกลางความยากจนก็มี และสูญเสียเงินทองและอำนาจในตอนหลังก็ดี นั่นเป็นเพราะว่าคนเหล่านี้ได้ทำบาปเอาไว้ในอดีตชาติและหรือชาตินี้ ดังนั้นคนเราจึงเกิดมาไม่เท่าเทียมกัน ในการมีเงินทองมีอำนาจในด้านความสัมพันธ์นั้น ความสัมพันธ์แบบลูกน้อง - ลูกพี่ (Junior - Senior) หรือแบบผู้ใหญ่ - ผู้น้อย (Superior - Interior) เป็นแนวความสัมพันธ์ที่สำคัญที่สุดในการจัดระเบียบสังคมไทย

ความสัมพันธ์ดังกล่าวตั้งอยู่บนรากฐานของความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ (ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคมก็ตาม) ตามปกติเราเรียกความสัมพันธ์แบบลูกพี่ - ลูกน้อง ผู้ใหญ่ - ผู้น้อย ว่าความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ผู้ได้รับการอุปถัมภ์ (Patron - Client Relation)

ความสัมพันธ์แบบนี้เป็นรากฐานของการจัดกลุ่มซึ่งเรียกกันว่า "กลุ่มอุปถัมภ์" (Entourage) กลุ่มอุปถัมภ์เป็นกลุ่มที่มีการจัดสมาชิกของกลุ่มลั่นกันเป็นชั้นตามปกติจะมีผู้นำคนหนึ่ง และมีลูกน้องจำนวนหนึ่ง ผู้นำสามารถผูกพันความจงรักภักดีของลูกน้องไว้ได้โดยการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่ลูกน้องได้อย่างเป็นที่พอใจของลูกน้องโดยทั่วหน้ากัน และความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ - ผู้ได้รับการอุปถัมภ์รวมอยู่ในโครงสร้างของระบบราชการมาตลอด

31

อคิน รพีพัฒน์ และคณะ, คู่มือนักพัฒนาวิธีทำงานกับเกษตรกร, (พระนคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524), หน้า 3 - 7.

ทุนจำลองของ "กลุ่มอุปถัมภ์" ได้แก่ ครอบครัว ดังนั้น ผู้นำที่ดีของกลุ่มอุปถัมภ์จึงเปรียบเสมือนหัวหน้าครอบครัว ซึ่งได้แก่ ผู้เป็นพ่อ ผู้ทำหน้าที่ปกป้องบุตรธิดา และแจกจ่ายผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่บุตรธิดาโดยทั่วหน้ากัน

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าครอบครัวในฐานะที่เป็นทุนจำลองของ "กลุ่มอุปถัมภ์" ได้ก่อลัทธิพ่อปกครองลูกของไทย (Thai Paternalism) ผู้ใหญ่หรือหัวหน้าที่ดีของ "กลุ่มอุปถัมภ์" ได้แก่ ผู้ใหญ่หรือผู้นำ ซึ่งปกป้องผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ และแจกจ่ายผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ผู้ใต้อุปถัมภ์โดยทั่วหน้ากัน ลัทธิพ่อปกครองลูกปรากฏเห็นชัดในระบบราชการ

ส่วนบรรดาผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ก็มีทัศนคติที่ว่าความก้าวหน้าส่วนตัวและความสำเร็จส่วนตัวนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในการหาผู้อุปถัมภ์หรือผู้นำ "กลุ่มอุปถัมภ์" ผู้มีความสามารถและประสิทธิภาพที่จะช่วยให้ตนประสบความสำเร็จส่วนตัวได้ในทัศนคติของคนเหล่านี้เห็นว่าตนไม่อาจประสบความสำเร็จจากความก้าวหน้าและความสำเร็จจากผลงานของตนแต่อย่างเดียวหรือโดยการร่วมมือกันระหว่างผู้ที่มีฐานะภาพอยู่ในระดับเดียวกัน

จากแนวความคิดของอकिन รพีพัฒน์ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า

1. ความเชื่อพื้นฐานของคนไทยในเรื่องกฎแห่งกรรม และเรื่องการเกิดใหม่ว่ามีผลกำหนดความไม่เท่าเทียมกันของแต่ละบุคคล เป็นรากฐานความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ ผู้ใต้อุปถัมภ์
2. ความสัมพันธ์ดังกล่าวตั้งอยู่บนรากฐานของความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์
3. ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นรากฐานของการจัดกลุ่มที่เรียกว่า "กลุ่มอุปถัมภ์" ซึ่งจะมีผู้นำคนหนึ่งผูกความจงรักภักดีของลูกน้องไว้ด้วยการแจกจ่ายผลประโยชน์
4. ผู้นำ "กลุ่มอุปถัมภ์" จะเปรียบเสมือนพ่อผู้ปกครองลูก ทำหน้าที่ปกป้องและแจกจ่ายผลประโยชน์ให้ลูกน้อง

5. บรรดาผู้น้องหรือผู้ใต้อุปถัมภ์ จะต้องให้ความจงรักภักดีต่อผู้อุปถัมภ์ และตอบแทนด้วยวิธีการต่าง ๆ

6. ความสัมพันธ์ดังกล่าวปรากฏชัดในระบบราชการไทย

นอกจากนี้ จากผลงานของ อคิน รพีพัฒน์ เช่นกัน³² ได้แยกรูปแบบที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการในระบบอุปถัมภ์ภายในโครงสร้างการปกครองไทย โดยได้อธิบายว่า ความผูกพันแบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้นมา เพราะความล้มเหลวภายในความผูกพันแบบเป็นทางการในการที่จะควบคุมสภาพสังคม คนจึงพยายามหาสิ่งที่จะได้เปรียบและกำหนดการได้ผลประโยชน์ของตนเอง โครงสร้างระบบที่ไม่เป็นทางการขึ้น ซึ่งเป็นเสมือนภาพของการต่อเนื่องของความสัมพันธ์แบบส่วนตัว ซึ่งประเด็นนี้ Jeremy H. Kemp ได้เสนอไว้ในบทความที่แปลเป็นภาษาไทยว่า "จากระบบเครือญาติสู่ระบบอุปถัมภ์" โดยกล่าวว่า ลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวโดยทั่วไปนั้นจะถูกมองว่า เป็นสิ่งที่แอบแฝงอยู่ในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งมักจะไม่ปรากฏในความผูกพันแบบเป็นทางการ

ดังนั้น แนวการศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทยในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันนี้ จึงมองระบบอุปถัมภ์แบบเป็นทางการที่ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ (ในยุคต้นของกลางศตวรรษที่ 19) ว่าอยู่เกือบสุดขั้ว และอีกด้าน (ขั้ว) หนึ่ง จะเป็นระบบเครือญาติในลักษณะของโครงสร้างทางศีลธรรมที่เป็นความผูกพันที่เป็นน้ำใสใจจริง สำหรับระบบอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการจะอยู่ระหว่างกลางของทั้ง 2 ขั้ว ส่วนที่ว่ามันจะโน้มเข้าไปหาขั้วใดอยู่ที่สถานการณ์เฉพาะ แต่ปกติแล้วจะมีแนวโน้มเข้าหาขั้วของการเป็นญาติ คือ เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวและการพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะมีการใช้ศัพท์ทางเครือญาติเรียกขานกัน เพื่อให้ความสัมพันธ์มีลักษณะเป็นกันเองมากขึ้น

ฉะนั้นในการศึกษาเงื่อนไขทั้งในเรื่องของความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และระบบผู้อุปถัมภ์ - ผู้ใต้อุปถัมภ์ จึงนำแนวความคิดข้างต้นเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์โดยคำนึงถึงความหลากหลายและมีมิติต่าง ๆ ของความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้

³² อคิน รพีพัฒน์, อ่างแล้ว.

นอกจากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นแล้ว ฉลาดชาย รมิตานนท์³³ ได้พยายามรวบรวมแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์สังคมชาวนาแนวต่าง ๆ และข้อสรุปชั่วคราวบางประการไว้จากการศึกษาแนวความคิดและการวิเคราะห์ข้อมูลจากงานของ Jame C. Scott ซึ่งเสนอสิ่งที่เขาเรียกว่า "moral economy"³⁴ ของชาวนา และ Popkin ซึ่งเสนอแนวการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง³⁵ ซึ่งน่าจะนำมาพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการนำมาทำความเข้าใจชาวนาและสังคมชาวนาไทย แต่ก็มีข้อควรคำนึงอยู่บ้าง กล่าวคือ แนวความคิดทั้งสองต่างก็ใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาสังคมก่อนทุนนิยม ซึ่งพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงและปฏิกริยาของชาวนาพื้นเมืองต่อระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เป็นผลหรือมีอิทธิพลต่อระบบทุนนิยมซึ่งที่ถูกส่งมาในฐานะระบบอันชอบธรรม ซึ่งชาวไร่ชาวนาไม่อาจปฏิเสธได้แล้ว จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องคัดแปลงและยึดหยุ่นให้มากขึ้นในการใช้ศึกษาชาวนาไทย นอกจากนั้น แม้ว่าการศึกษาทั้งสองแนวนี้นั้นเน้นที่ความสัมพันธ์ในระดับสังคมหมู่บ้าน แต่ Scott เน้นว่า ชาวนาพยายามรักษาสภาพดั้งเดิมของหมู่บ้านก่อนทุนนิยมเอาไว้ ขณะที่ Popkin เห็นว่า ชาวนาไม่ได้ "ปิดทูปิดตา" ต่อการเปลี่ยนแปลง และพฤติกรรมในทางเศรษฐกิจชาวนาก็มีลักษณะเป็นนักลงทุนด้วยเช่นกัน

³³ ฉลาดชาย รมิตานนท์, "การศึกษาสังคมไทยในแง่สังคมชาวนา : ข้อเสนอเบื้องต้น," วารสารทางวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 6(เมษายน - กันยายน 2525) : 161 - 215.

³⁴ James C. Scott, "The Erosion of patron - client bonds and Social Chang In Rural Southeast Asian," Journal of Asian Studies Vol. XXXII (1972) : 1.

³⁵ Samel L. Popkin, The Rational Peasant : The Political Economy of Rural Society in Vietnam (London : University of California Press, 1979).

อย่างไรก็ตาม ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้ให้ข้อสรุปชั่วคราวจากการศึกษาแนวคิด ทั้งสองไว้ดังนี้คือ

- ความแตกต่างทางชนชั้น หรือทางสถานภาพและความขัดแย้งในสังคมหมู่บ้านมีอยู่ อย่างปฏิเสธยาก จะมากน้อยเพียงใด เป็นอีกเรื่องหนึ่ง
- ชาวนาไม่ชอบระบบเศรษฐกิจแบบตลาด เพราะมันเป็นระบบที่อยู่นอกเหนือการ ควบคุมของเขา แต่เมื่อจำเป็น เขาก็สามารถเรียนรู้กลไกของตลาดได้ในระดับหนึ่ง
- ชาวนาไม่ได้พึงพอใจกับสภาพใกล้ตายที่พวกเขาเผชิญอยู่
- หากพวกเขามีทางเลือกในการดำรงชีวิต เขาก็จะเลือกการดำรงชีวิต หรือวิถี ทางในการแก้ปัญหาที่เสี่ยงน้อยที่สุด³⁶ ที่จะเป็นไปได้เพื่อมิให้สถานการณ์เลวลงไปกว่าเดิม ทั้งนี้เพราะสภาพเดิมก็ใกล้กับเส้นอันตรายอยู่แล้ว
- ชาวนาไม่ใช่กลุ่มคนที่ปราศจากความทะเยอทะยาน พวกเขาไม่ใช่กลุ่มคนที่จะ เรียกได้ว่า ไม่มี "วิญญาณของนักลงทุน" เสียเลยทีเดียว "เมื่อมีผลผลิตส่วนเกินและเมื่อคิด คำนวณว่าจะมีผลดีมากกว่าผลเสีย และถึงเสียก็ไม่กระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีวิต มากนัก เขาก็จะลงทุน การตัดสินใจลงทุนบางครั้งก็มีอัตราความเสี่ยงค่อนข้างสูง เขาก็อาจทำ"
- เมื่อตกอยู่ในวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจชาวนาจะเลือกพึ่งตนเองและครอบครัว ก่อนเป็นอันดับแรก จากนั้น หากสถานการณ์ยังไม่ดีขึ้น เขาก็จะหันไปหาญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง

³⁶ สภาพแวดล้อมในการผลิตของชาวนาทั่ว ๆ ไป มีความเสี่ยงและความไม่แน่นอน อยู่เสมอ ระดับความรุนแรงขึ้นอยู่กับสภาพทางธรรมชาติ และกลไกทางเศรษฐกิจ (ภาวะ การณ์ตลาด) และสังคม (ความไม่เท่าเทียมกันในการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต) ที่เกี่ยว ข้องกับกระบวนการผลิต ดังนั้น พฤติกรรมในการผลิตของชาวนาขนาดเล็ก ซึ่งตระหนักใน "ความมั่นคง" จของเศรษฐกิจในครัวเรือนอย่างมากจึงเป็นการพยายามลดความเสี่ยงในระบบ การผลิตไว้ก่อน หรือหายุทธวิธีการผลิต โดยขอให้ปลอดภัยไว้ก่อน (Safety - first strategy) (ชาย โพธิ์สิตา : 2528).

เป็นลำดับไป แต่เนื่องจากกลุ่มเหล่านี้แม้จะยินดีให้ความช่วยเหลือ แต่ก็ เป็นพวกที่มีทรัพยากร จำกัด เช่นกัน ดังนั้นชาวนาจึงต้องหันไปพึ่งผู้อุปถัมภ์ ในบางกรณีเขาอาจทำพร้อม ๆ กันในทุก ขั้นตอนก็ได้

- สืบเนื่องจากข้อที่แล้วชาวนาจึงจำต้องรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับหมู่บ้านเอาไว้ ไม่มากนักน้อยโดยการร่วมในกิจกรรมเพื่อประโยชน์และการอยู่รอดของหมู่บ้าน แต่ปัญหาเรื่อง พวกชอบของฟรี³⁷ มีอยู่จริงไม่มากนักน้อย
- ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีภาระบุเอา ไว้ชัดเจน แต่มีลักษณะเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นที่รู้ ๆ กัน ดังนั้นจึงอาจมีลักษณะไม่ตายตัว
- ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์/ผู้ใต้อุปถัมภ์มิได้ตั้งอยู่บนความเมตตากรุณา หรือ โอบอ้อมอารีโดยตรงอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นความสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายหวังประโยชน์จากกันและกัน
- ดังนั้น ในความสัมพันธ์แบบนี้จึงมีการต่อรองหรือการพยายามปรับระดับอำนาจการ ต่อรองของทั้งสองฝ่าย โดยทั้งสองฝ่ายอยู่ตลอดเวลา แต่โดยทั่วไปแล้วอำนาจการต่อรองของ ฝ่ายผู้อุปถัมภ์ซึ่งเป็นผู้ควบคุมที่ดิน และทรัพยากรอื่น ๆ มักจะสูงกว่าในระยะหลัง ๆ ที่อำนาจ รัฐธรรมนูญแผ่ขยายออกไปมากขึ้น อำนาจการต่อรองของผู้อุปถัมภ์มักจะสูงขึ้นกว่าเดิม เพราะ การสัมพันธ์กับอำนาจรัฐอีกทางหนึ่ง หรือในชุมชนที่ระบบทุนนิยมแผ่เข้าไปมีอิทธิพลครอบคลุมมาก เจือปนของระบบทุนนิยมอาจเข้าไปทำให้การต่อรองของผู้อุปถัมภ์ที่มักจะมีช่องทางเข้าสู่ระบบ ได้มากกว่าสูงขึ้นกว่าในสภาพสังคมก่อนทุนนิยม
- ชาวนาเป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพในทางการเมือง ถ้าเขาอยู่ในสภาพที่ใกล้กับเส้น อันตรายต่อการที่จะมีชีวิตรอด และหากมีการนำที่คิดสอดคล้องกับระบบความคิดของเขา และ สามารถให้ความหวังที่เป็นรูปธรรมแก่เขาได้เขาอาจเข้าร่วมการเคลื่อนไหวทางการเมือง

37

Popkin เสนอว่า บ่อยครั้งกิจกรรมส่วนรวมที่เป็นการร่วมมือกันของคนในหมู่บ้าน โดยปกติแล้ว มักจะให้ผลประโยชน์แก่ปัจเจกชน แม้ว่าตัวเขาไม่ได้เข้าร่วมด้วยตนเองก็ตาม ดังนั้นปัจเจกชนจึงต้องชั่งน้ำหนักว่าจะเข้ามามีส่วนร่วมอุทิศให้กับส่วนรวมหรือไม่และมากน้อย เพียงใด ทั้งนี้เพราะเขารู้ว่าถึงไม่เข้าร่วมก็ยังได้ประโยชน์อยู่ดี.

6. ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาสภาพการดำรงชีพของชาวนาไร่ที่ดิน และทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ ของพวกเขา และเงื่อนไขเบื้องหลังทางเลือกเหล่านี้ ในการศึกษาได้เลือกชาวนาไร่ที่ดินจำนวน 19 ครอบครัว ในบ้านคลอง ตำบลแปลงยาว อำเภอลอง จังหวัดฉะเชิงเทรา

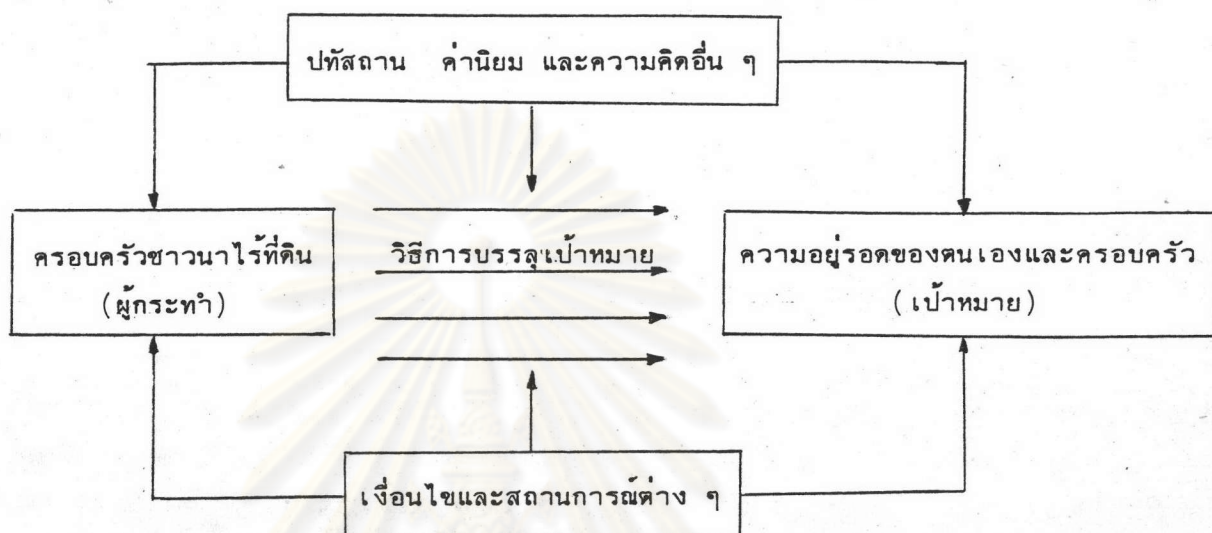
7. สมมติฐานการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ตั้งสมมติฐานไว้ว่า ครอบครัวของชาวนาไร่ที่ดิน มีและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ และถ้าหากว่าครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินครอบครัวใด มีและ/หรือใช้เงื่อนไขดังกล่าวมาก เพียงใด โอกาสของทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ ก็จะมีมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตและประเด็นที่ผู้ศึกษาต้องนำมาพิจารณาเกี่ยวข้องกับก็คือ ในกรณีที่ครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินบางครอบครัว อาจจะมีเงื่อนไขดังกล่าว แต่ไม่ได้ใช้หรือมีเงื่อนไขนี้แต่ใช้ไม่ได้ และมีอะไรเป็นตัวแปรหลักหรือตัวกำหนดหลัก ๆ ของเงื่อนไขและทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนของชาวนาไร่ที่ดิน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุปแบบจำลองแนวความคิดและสมมติฐาน เบื้องต้นในการศึกษา
 เจ็อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ และทางเลือกในการหารายได้
 สำหรับครัวเรือนของชาวนาไรที่ดิน

(1) เจ็อนไขทางสังคม

- คนใกล้ชิด ได้แก่ สมาชิกในครอบครัว/ญาติพี่น้อง (ญาติสนิท) (ญาติห่าง ๆ) เพื่อนบ้าน พ่อค้า/นายทุน
- ความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ การพึ่งพาช่วยเหลือ ระบบอุปถัมภ์ ระบบเครือญาติ ความเชื่อ/วัฒนธรรมชุมชน

(2) เจ็อนไขทางเศรษฐกิจ

- สิ่งที่ตนเองมีอยู่/ครอบครัวมีอยู่ (ปัจจัยการผลิต)
- ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจใน - นอกชุมชน (การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การแจกจ่าย)

(3) เจ็อนไขต่าง ๆ

- สภาพแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ดิน ฝน อาหารธรรมชาติ
- เหตุการณ์สำคัญ ๆ ต่าง ๆ เช่น ฝนแล้ง ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน สร้างถนน ขุดคลอง คนในครอบครัวเจ็บไข้ได้ป่วย เสียชีวิต ฯลฯ

8. วิธีการศึกษา

การรวบรวมข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วยข้อมูล 2 ส่วนคือ

1. ข้อมูลที่ได้จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เอกสารราชการ บทความ และผลงานวิจัยต่าง ๆ

2. ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยสนาม ซึ่งเป็นข้อมูลจาก

ก. การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาและงานประเพณีภายในชุมชน

ข. แบบสอบถาม ในการสำรวจข้อมูลทั่วไปทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนจากจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 86 ครัวเรือน

ค. การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพื่อสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ชาวนาไร่ที่ติดจำนวน 19 ครอบครัว และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับผู้นำชุมชน และผู้นำพิธีกรรมของชุมชน

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาตั้งแต่เดือนมกราคม 2530 - กุมภาพันธ์ 2531 กล่าวคือ

1. ข้อมูลทั่วไป รวมทั้งการเข้าร่วมสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมกับชุมชน เริ่มตั้งแต่เดือนมกราคม 2530 - พฤศจิกายน 2530 โดยลงพื้นที่เดือนละ 2 ครั้ง ๆ ละประมาณ 2 - 3 วัน

2. ข้อมูลจากกรณีศึกษา 19 กรณี โดยใช้การสัมภาษณ์เจาะลึก ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2530 - กุมภาพันธ์ 2531 โดยลงไปพักอยู่กับชาวบ้านในหมู่บ้าน

9. คำจำกัดความที่ใช้ในวิทยานิพนธ์

คำจำกัดความในที่นี้ เป็นความหมายเชิงปฏิบัติการในการทำวิจัยครั้งนี้เท่านั้น

ครอบครัว

บุคคลกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตและการสมรส ซึ่งได้มาอยู่ร่วมกัน โดยมีการใช้จ่ายเงินงบเดียวกันในการอยู่ร่วมกัน

ชาวไร่ที่คืน

ได้แก่ ชาวไร่ซึ่งไม่มีที่ดินเพื่อการทำนา และรวมถึงชาวไร่เช่าที่นา ชาวไร่รับจ้าง ในภาคเกษตรกรรม และนอกภาคเกษตรกรรม ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

ทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือน

ลักษณะการกระทำของบุคคล ซึ่งต่อสู้ดิ้นรนและปรับตัวในด้านการทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) ต่อสภาพความบีบคั้นในการดำรงชีพของตนเองและครอบครัว ซึ่งแต่ละครอบครัวก็มีวิธีการ หรือ ทางเลือกที่มีลักษณะการกระทำและการปรับตัวแตกต่างกัน และหลากหลายไปตามสภาพการณ์และ เงื่อนไขของแต่ละครอบครัว อาทิเช่น

- การอพยพย้ายถิ่นชั่วคราว/ถาวร
- การอาศัยญาติพี่น้องทำกิน
- การทำอาชีพเสริม
- การรับจ้างใน - นอกชุมชน - ต่างประเทศ
- การพึ่งพานายทุนเงินกู้/เพื่อนบ้าน
- การก่อกองหนี้สิน
- อื่น ๆ

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ

ในที่นี่ได้แก่ ปัจจัยการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของชุมชน ซึ่งได้แก่ การผลิต การบริโภค การแจกจ่าย การแลกเปลี่ยน และภาวะเศรษฐกิจภายนอกชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน

เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรม

ในที่นี้พิจารณาในด้าน

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นการเกี่ยวข้องกับผูกพันกันของบุคคลหนึ่งบุคคลใดกับญาติพี่น้อง โดยมีได้มีจำกัดว่าต้องอยู่ฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่แต่อย่างใด โดยมีแบบแผนความประพฤติทางเครือญาติต่อกัน

ระบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน 2 สถานภาพ โดยฝ่ายที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูงกว่า (Patron) ใช้อำนาจและปัจจัยต่าง ๆ ให้ความคุ้มครองอีกฝ่ายหนึ่งที่มีฐานะต่ำกว่า (Client) ซึ่งจะตอบแทนด้วยการช่วยเหลือทั่ว ๆ ไป และอุทิศตัวรับใช้ผู้อุปถัมภ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย